

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC SOBRE TEOLOGIA FONAMENTAL: LA REVELACIÓ

El tema de la Revelació ha estat sempre un tema clàssic de la Teologia Fonamental. Ja el primer sistematitzador catòlic d'aquesta disciplina li donà un paper decisiu (W. L. Fehr, *The Birth of the Catholic Tübingen School: The Dogmatics of Johan Sebastian Drey*, Michigan 1981, p. 63: «Drey's treatment of revelation as the education of reason thus provide a theological basis for the style of thinking most characteristic of the Catholic Tübingen School»). Això no és estrany, perquè el gran debat que suscità la Il·lustració amb l'estudi pioner d'E. Kant, *La Religió dins dels límits de la raó* (1793), és precisament el tema de Revelació-Il·lustració (M. Seckler, *Aufklärung und Offenbarung: «Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft»* 21 (1980) 5-78; H. Wagner, *Einführung in die Fundamentaltheologie*, Darmstadt 1981, pp. 12-15.18-21).

A partir de la crisi de la Teologia Fonamental apològica a l'entorn dels anys del Concili Vaticà II, aquesta disciplina es converteix en un tractat predominantment històric-sistemàtic sobre la Revelació i la Fe. Bona mostra d'aquest tarannà n'és el manual acadèmic de R. Latourelle, *Teología de la Revelación* (primera edició que es publicà poc abans de la promulgació de la *Dei Verbum*; la segona, posterior al Vaticà II, ha estat la més divulgada i traduïda, Salamanca 1966). Junt amb aquest tractat, els primers anys postconciliars vénen marcats pels comentaris a la *Dei Verbum*: recordem B.D. Dupuy (ed.), *La revelación Divina I-II*, (or. 1968; Madrid 1970; L. Alonso-Schökel (ed.), *Comentarios a la DV* (Madrid 1969); U. Betti (ed.), *La Costituzione...* (Torino 1966); J. M. Rovira Beloso, *La Divina Revelación* (Barcelona 1965, on escriu: «els manuals sobre la Revelació divina deixaran d'assemblar-se als models del final del segle XIX i s'assemblaran, si més no, als esforços de Latourelle, Schillebeeckx, Xiberta...» (p. 10, n.º 1); J. Perarnau, *La Revelación divina* (Castelló de la Plana 1966); H. Vorgrimler, *Die göttliche Offenbarung* (Klosterneuburg 1966); H. Waldenfels, *Offenbarung. Das Zweite Vatikanische Konzil auf dem Hintergrund der neueren Theologie* (München 1969).

A partir dels anys vuitanta el tema de la Revelació torna a aparèixer fortament en l'àmbit de la Teologia Fonamental. Anotem, però, poc abans dels vuitanta, tres estudis ben indicatius: primer, la gran monografia de P. Eicher, *Offenbarung: Prinzip neuzeitlicher Theologie* (München 1977) on

tipifica sis models de Revelació: Apologètica (Vaticà I), Dialèctica (Barth), Fenomenologia (Guardini, Balthasar), Teologia transcendental (Rahner), Teologia històrica (Pannenberg) i Catolicitat (Vaticà II). En segon lloc, el llibre de col·laboració, *La Révélation* (Bruxelles 1977), amb importants treballs hermenèutics de P. Ricoeur, E. Levinas, Cl. Geffré..., el primer dels quals se situa en el camí iniciat pel seu mestre J. Nabert (vegi's la importància d'aquest autor en J. Hereu, *Trascendencia y Revelación de Dios: metafísica de las «cifras» según K. Jaspers; metafísica del testimonio según J. Nabert* (Barcelona 1983); anatem també els treballs filosòfics de S. Breton, D. Dubarle, X. Tilliet..., *Manifestation et révélation* (Paris 1976). En tercer lloc, l'important estudi històric de H. Waldenfels-L. Scheffczyk, *Die Offenbarung. Von der Reformation bis zur Gegenwart (HDG I/1 b)* (Freiburg 1977).

En el butlletí bibliogràfic que segueix presentem nou obres sobre la Revelació d'aquests quatre darrers anys, a la qual s'hi hauria d'afegir J. J. Petuchowski-W. Strolz (eds), *Offenbarung im jüdischen und christlichen Glaubensverständnis* (Herder, Freiburg 1981), ja recensionada en aquesta *RCatT* VIII (1983) 507s, que és una obra ecumènica, notable sobretot pels treballs de S. Talmon, R. Rendtorff, M. Seckler, H. J. Kraus... Donada la major importància d'una de les obres recensionades, la d'A. Dulles, *Models of Revelation* (New York 1983), primer farem una breu referència a la resta i després dedicarem més la nostra atenció a aquest treball, pel seu caràcter englobant i sistemàtic, orientat vers una Teologia Fonamental de la Revelació tal com ell mateix proposa: «a comprehensive study of revelation, especially from the point of view of fundamental theology» (p. X).

PRIMERA PART:

E. C. RUST, *Religion, Revelation and Reason*, Mercer Univesity Press, Macon 1981, 186 pp.

W. STROLZ-S. UEDA (eds), *Offenbarung als Heilserfahrung im Christentum, Hinduismus und Buddhismus*, Herder, Freiburg. Basel. Wien 1982, 235 pp.

H. PFEIFFER, *Gott offenbart sich: Das Reifen und Entstehen des Offenbarungsverständnis im ersten und zweiten Vatikanischen Konzil*, Peter Lang, Frankfurt am Main. Bern 1982, 361 pp.

W. J. ABRAHAM, *Divine Revelation and the Limits of Historical Criticism*, Oxford Univeresity Press, Oxford 1982, 222 pp.

H. HAAG-J. GUILLET, *Révélation*, dins «DBS» 57/X (1982) 586-618.

A. SHORTER, *Revelation and its interpretation*, Geoffrey Chapman, London 1983, 277 pp.

J. M. DE MIGUEL, *Revelación y fe: la teología de Juan Alfaro*, Secretariado Trinitario, Salamanca 1983, 429 pp. (Presentación de Juan Alfaro).

J. ALFARO, *Revelación cristiana, fe y teología*, Sígueme, Salamanca 1985, 197 pp.

Aquestes publicacions, junt amb el llibre d'A. DULLES, *Models of Revelation* (New York 1983) que recensionem després, representen aportacions ben significatives sobre aquesta temàtica en aquests darrers anys. Per una banda, tenim els estudiosos catòlics Pfeiffer, Haag-Guillet i Shorter; per l'altra, el baptista americà Rust, l'anglicà Abraham, i l'obra ecumènica de Strolz-Ueda; la monografia de J. M. de Miguel sobre Alfaro i el breu llibre d'aquest darrer autor, ambdós sobre la revelació, clouen la ressenya.

Rust, en el seu *Religion, Revelation and Reason*, presenta una aproximació filosòfica al Cristianisme, on vol incorporar el sentiment i l'emoció com a elements epistemològics. D'aquí que sentiment i raó formin l'anomenat coneixement religiós. L'A. examina críticament les «proves» de l'existència de Déu cercant la seva base racional de forma nova. Es tracta d'analitzar l'àmplia gamma de l'experiència religiosa examinant la revelació de Déu, sense negar les revelacions divines de les altres religions. D'aquí sorgeix l'aportació potser més decidida de Rust en formular «the Divine Disclosure As Mediated Immediacy» (pp. 49-75) seguint les petjades de Paul Tillich. La comprensió, doncs, de la primacia de la resposta religiosa a la finalitat de la revelació cristiana és la que vertebra el paper de la raó, a la qual l'A. dedica més de la meitat del llibre. Podríem dir que un cop afirmada la fe es passa a la prova: «from faith to proof» (pp. 84-99), buscant una síntesi entre el creure i el comprendre en la línia de sant Anselm: *fides quaerens intellectum* (pp. 99s). L'última part del llibre es dedica a la relació ciència-religió, a la naturalesa de l'home com a totalment psicossomàtic, a la seva supervivència després de la mort i, amb especial èmfasi, al desafiament més crucial del teisme: el misteri del mal (pp. 163-181). Per a solucionar-ho se situa en una postura que ell anomena de teisme radical que el vol distingir del que qualifica com a «panenteisme», que és una visió del món en què es mira l'univers com a tot en Déu sense identificar Déu amb ell (Tillich). Segons Rust, aquesta visió és poc adequada a la tradició judeo-cristiana que comporta un teisme radical, basat en la *creatio ex nihilo*, i que no genera cap tipus d'absorció entre Déu i el món, sinó possibilitat de comunió, l'única actitud davant el mal i Déu (p. 20).

L'obra dirigida per Strolz-Ueda és formada per deu col·laboradors amb qüestions fortament actuals per la seva comparació entre cristianisme, hinduisme i budisme. Comença el fonamentalista catòlic H. Waldenfels amb «Offenbarung als Selbstmitteilung Gottes im Sinne des spezifisch Christlichen» (pp. 13-32), planteja la Revelació precisament com a auto-manifestació (*Selbstmitteilung*, en la línia de K. Rahner, *Curso fundamental sobre la fe* (Barcelona 1978) 147s, diferent de l'autorevelació —*Selbstoffenbarung*— de K. Barth, *KD I/1*: 311.320). Alhora la seva relativitat i radicalitat, o millor la possibilitat de la relativització d'una comprensió radical de la

Revelació de cara al diàleg amb el budisme i l'hinduisme, i clou així: «im Lichte der Offenbarung Gottes zu leben —*christlich*—, und dem Sprachereignis aus der Kraft des Schweigens heraus —*buddhistisch*— verläuft unsere gemeinsame Suche nach einem Weg, der zum Ziel führt» (p. 29). Aquesta és l'aportació més significativa del llibre. Segueixen tres estudis importants: P. Hünermann «Die geschichtskritische und kreative Bedeutung des christlichen Kults» (pp. 33-54); J. Schmid, «Christlicher Schöpfungsglaube als Heilserfahrung» (pp. 55-74), que aporta una sèrie de reflexions a l'entorn de la fe en la creació com a camí de diàleg amb l'hinduisme i el budisme, i acaba amb aquesta observació: «Die Heilserfahrung in der Schöpfung bedeutet ja nicht Auslöschung anderer Wege, sondern bedeutet Impuls, sich und die Wahrheit ernst zu nehmen» (p. 71); i el del protestant H. Bürkle, «Hinduistische und buddhistische Heilswege im Lichte der christlichen Endzeithoffnung» (pp. 75-96), on presenta un treball comparatiu. Les col·laboracions següents se centren ja només en el budisme i hinduisme amb articles suggerents: el teisme hindú (F. X. D'Sa) i els seus actes culturals (K. Mitra), experiència de Déu i ioga (G. Oberhamer), budisme i persona (T. Vetter), i alliberament (M. Paliawadana), i el despertar en el Zen com a esdeveniment de la paraula (S. Ueda). Heus ací un llibre important de cara a aquesta temàtica sobre la qual cal recordar el monogràfic i pioner, *Révélation* dins: *Studia Missionalia* 20 (1971) 9-319, amb estudis de l'hinduisme, budisme, religió xinesa, religions primitives...

El llibre de Pfeiffer, *Gott offenbart sich*, és un treball d'habilitació sobre la comprensió de la Revelació en el Vaticà I i II, tal com diu el seu subtítol. En efecte, es tracta d'un estudi minuciós i exhaustiu dels textos conciliars. L'A. critica una certa concepció massa negativa de les afirmacions del Vaticà I i, sobretot, que en subratllar el fi sobrenatural dels homes es va possibilitar el camí vers una comprensió subjectiva dels fonaments de la fe (p. 51s). El gros del treball se l'emporta el Vaticà II. En efecte, s'estudia la *Dei Verbum* amb tota la seva història redaccional, com també les preguntes que planteja. Finalitzant l'estudi de la *Dei Verbum* l'A. mostra la multitud de punts poc clars que existeixen i escriu: «Im wahrsten Sinn des Wortes ist *Dei Verbum* eine Konstitution, die zu denken gibt» (p. 154). Ve després l'anàlisi dels altres documents conciliars que també parlen de la revelació. Finalment, hi ha un extensíssim estudi estadístic sobre paraules clau a propòsit de la Revelació del Vaticà II: *patefacere* i *notus; factum, gesta i eventus, oeconomia* i *mysterium; depositum, thesaurus* i *dogma; veritas i verus; Verbum; Persona; doctrina* i *docere; cognitio* i *cognoscere; fides i credere; religio* (pp. 178-240). A la fi, Pfeiffer defineix la Revelació segons el Vaticà II (i també germinalment el Vaticà I) com la síntesi entre la revelació de Déu com a automanifestació gratuïta i la seva realitat terrenal i concreta que l'home pot copsar amb la seva racionalitat. En definitiva, és: «die offenbarte Immanenz, die irdische Realität der Offenbarung» (p. 242). El terç final del llibre se l'emporten les notes i bibliografia (exhaustiva sobre aquest tema) i l'índex dels bisbes que tingueren intervencions importants en aquests dos Concilis (vegi's, per exemple, el bisbe d'Urgell, J. Caixal (Vaticà I); el bisbe de Barcelona, G. Modrego (Vaticà II) pp.

29.33.116s.119.281s.284). Heus ací un treball històrico-hermenèutic de qualitat, especialment nou pel seu caràcter detallat i comparatiu del Vaticà I i II, que accentua la continuïtat d'ambdós tot seguint els treballs històrics de H. Waldenfels abans citats.

El llibre d'Abraham, *Divine Revelation and the Limits of Historical Criticism*, està en continuïtat amb el seu conegut *The Divine Inspiration of Holy Scripture* (Oxford 1981). L'A. està preocupat per la difícil relació entre la visió clàssica de la Revelació i les concepcions modernes de la història crítica. Per aquesta raó ofereix diversos punts de reflexió. Per una banda argumenta que el teisme cristià afirma com a essencial la intervenció de Déu en la història i, per l'altra, mostra com això pot articular-se amb la concepció moderna i crítica de la història en la línia d'E. Troeltsch i Van A. Harvey, (*The Historian and the Believer* (Toronto 1969) que analitza llargament a les pp. 92-140). Abraham vol potenciar la seva mútua fecundació i per això demana, a la fi del llibre, que historiadors i teòlegs facin l'esforç per mostrar tant l'obertura de la història a la intervenció de Déu, com la seriositat de la història que es pren de forma significativa la intervenció de Déu en ella (pp. 187-189). Aquest breu llibre forma part de tot un moviment que s'està experimentant en el món anglicà per a superar tant el positivisme lògic propi del pensament anglès, com el barthisme cristià tant difós en el pensament anglicà. En aquest sentit cita R. Swinburne, autor d'una significativa trilogia (*The Coherence of Theism*, Oxford 1977; *The existence of God*, Oxford 1979 —l'obra citada per Abraham—; *Faith and Reason*, Oxford 1981; vegi's la dura rèplica que contra aquest autor fa J. L. Mackie, *The Miracle of Theism*, Oxford 1982; vegi's també, A. Kenny, *Faith and Reason*, New York 1983; A. J. Fredoso (ed.), *The Existence and Nature of God*, London 1983; A. Plantinga-N. Wolterstorff (eds), *Faith and Rationality*, London 1983).

H. Haag i J. Guillet ens ofereixen un sintètic i ben treballat article sobre la Revelació, el primer referent a l'AT i el segon referent al NT. Haag en poques columnes ens dona una síntesi densa i treballada. La Revelació «a l'air d'une irruption» (c. 586) escriu, i, encara que no tingui un vocabulari tècnic, pot observar-se en les expressions: fer-se veure, aparèixer (verb *r'h* Nifal); fer-se conèixer (*yd'* Nifal); descobrir, fer visible allò amagat (*gh*), l'arrel que correspon més fidelment a revelar; comunicar (*ngd*), la més emprada en l'AT en el sentit de confrontar algú amb alguna cosa. Quant a les formes de Revelació, trobem: 1) *L'aparició de Déu*, 2) *La Paraula de Déu* (poc actualitzada quant a la bibliografia, on manquen les monografies: S. Pié i Ninot, *La Palabra de Dios en los libros sapienciales* (Barcelona 1972); D. Muñoz León, *Dios-Palabra: memra en los targumim del Penta-teuco* (Granada 1974), vegi's també el posterior, *Palabra y Gloria: excursus en la Biblia y en la Literatura Intertestamentaria* (Madrid 1983). 3) *La història, font de revelació*: es tracta del punt més treballat amb bibliografia especialitzada; sobre la comprensió de la història, l'A. constata que seguint R. Rendtorff (no solament en el seu treball en *Revelación como Historia* (1961), sinó més recentment en *Geschichte und Offenbarung*, dins *Offenba-*

rung im jüdischen und christlichen Glaubensverständnis (Freiburg 1981) 37-49) cal precisar que no n'hi ha prou amb els *bruta facta* perquè la història esdevingui revelació, sinó que cal que sigui reconeguda, assimilada i dirigida com a acció salvífica per la qual Déu vol revelar-se. Per això Haag conclou: «il semble que la thèse de l'interprétation devienne de plus en plus commune» (c. 596). 4) *La Creació*: on valora amb discreció aquest mitjà. 5) *L'Esperit*: que no és un «procédé mystique, mais l'activité d'un principe divin qui inspire les prophètes et les législateurs, dirige l'histoire et opère la création: tous effets qui permettent de connaître Dieu et ses desseins» (c. 598). Com a conclusió, Haag parla de l'autor i els destinataris de la Revelació i constata que l'AT proclama que l'home no pot revelar res a Déu (Jb 38,4.18). Tan sols un cop el verb *ngd* (Hifil) es posa en boca de l'home davant Déu: es tracta del «Credo històric israelític» (Dt 26,3) que comença amb el «Jo declaro a Jahvé». I l'A. acaba així: «Par la foi et la confession de foi le fidèle rend, pour ainsi dire, à Dieu la révélation qu'il a reçue de Lui» (c. 599).

Sobre la Revelació en el NT, J. Guillet opta per un altre mètode i segueix les diverses etapes del NT, sense intentar una síntesi global. Quant al vocabulari, se subratlla la importància del verb ἀποκαλύπτω, reservat en el NT com a llenguatge religiós (cosa que no passa amb la seva traducció hebrea: *galah*); menys importància manifesta φανερόω i ἐπιφάνω-ἐπιφάνεια. D'aquí que ἀποκαλύπτω-ἀποκάλυψις signifiquen dues expressions consagrades: les «revelacions» excepcionals donades per Déu i la «revelació» de Jesucrist, esperada pels creients. Després, Guillet se centra en el desenvolupament paulí: la revelació personal i la revelació del misteri de Crist. Dels Evangelis, parla només de Mt, on estudia 11,25-27; 13,11.16; 16,17, i de Joan, pel qual la Revelació «est d'une façon très réelle le centre de toute l'oeuvre» (c. 614), tot seguint llargament I. de la Potterie (*La Verdad de Jesús* (Madrid 1979) 299-320). Acaba així l'article sense proposar una definició del concepte, tot i constatant la dificultat de fer-ho, i els diversos intents tant teològics: K. Barth, Vaticà II, (relacionats per H. Bouillard), R. Bultmann, W. Pannenberg; com exegètics: A. Oepke (TWNT), H. Schulte, D. Lührmann (cc. 600s). ¿No s'hauria d'haver citat també a nivell teològic, K. Rahner i, a nivell exegètic, J. Barr (*Revelation in History: Interpreter's Dictionary of the Bible-Supp.* 1976)?

El llibre de Shorter es presenta com un manual dins la nova col·lecció «introducing Catholic Theology» dirigida pel Heythrop College de la Universitat de Londres. L'A. ensenya en diversos països d'Àfrica i les seves preocupacions pel tercer món hi surten ben paleses (pp. 231-259). El llibre té una estructura molt clara i, d'acord amb la col·lecció, ofereix al final de cada capítol un qüestionari i una bibliografia selecta i ben anotada. Heus ací l'índex dels capítols: 1) *Receivers of God's Word*; 2) *God's Word, our guide*; 3) *God's Word in the world*; 4) *The Word made flesh*; 5) *The Church as Word*; 6) *Hearing the Word*; 7) *The ingrafted Word*; 8) *The Word fully known*. L'A. es mostra molt dependent del seu mestre i professor de Teologia Fonamental de la Gregoriana, G. O'Collins, i ofereix una bona panoràmica acadèmica i manual, amb una insistència particular en la vàlua

de les altres religions. Anotem també la insistència en el tema de la credibilitat, referit tant a la Revelació (pp. 23-31) com a Jesucrist (pp. 132-135), però absent en el tema de l'Església (pp. 137-170).

Els dos darrers llibres se centren en la persona del prof. J. Alfaro. En efecte, J. M. de Miguel ens ofereix una tesi sobre el pensament teològic d'aquest espanyol que ensenya a la Universitat Gregoriana de Roma, a l'entorn precisament de *Revelación y Fe*. Després d'una detallada anàlisi de totes les seves obres, l'A. presenta un balanç de les aportacions més significatives de la teologia d'Alfaro. Recollim-ne els punts principals: 1) *sobre l'antropologia*: la categoria central és l'obertura de l'home (influint per K. Rahner, vegi's *Greg* 39 (1958) 270, n.º 75); 2) *sobre la gràcia*: el nou plantejament de la relació entre transcendència-immanència, a causa de la intel·lectualitat de l'home («desiderium naturale») i la seva creaturalitat ontològica, com també el caràcter encarnacional-crístic i trinitari de la gràcia; 3) *sobre la revelació*: el lloc i la missió de Crist, en la línia joànica; 4) *sobre la fe*: globalitat i implicació existencial de la resposta de la fe que li fa veure en el testimoni de Jesús («credere Christum»-«fides quae») el testimoni del Fill de Déu («credere Christo»-«fides qua»); d'aquesta forma gràcia, revelació i fe s'impliquen i s'aclareixen des de Crist; 5) *sobre el mètode teològic*: sobresurt la dada bíblica i la comprensió anselmiana de la teologia entesa com «la fe en busca de su propia inteligencia para poder dar así razón más cumplida de nuestra esperanza a quienes nos la pidieron» (p. 405). En definitiva, diu l'A., els tres punts fermes d'Alfaro són: I) íntima unió i implicació de la gràcia, la revelació i la fe; II) fonamentació antropològica del discurs teològic; III) il·luminació del discurs teològic des de la Cristologia, ja que «en Cristo, por su condición de Verbo de Dios encarnado, encontramos la presencia personal de Dios (automanifestación-auto-donación: revelación y gracia) y la respuesta cabal del hombre al don y al designio divino sobre él (fe-existencia salvada)» (p. 407). Fins aquí un resum de la teologia d'Alfaro. Hi falta quelcom?

El mateix Alfaro, en la presentació d'aquesta tesi, dirigida per G. O'Collins, manifesta una reserva al seu propi pensament d'aquesta forma: «me limitaré a señalar que (a mi parecer) no se da suficiente relieve a un tema, que desde 1972 marca un nuevo rumbo en mi reflexión teológica: la fundamentación del compromiso cristiano por la justicia en el mundo» (p. 12). D'altra banda mostra el seu acord substancial a la qüestió fonamental d'aquesta tesi, tipificada pel títol. Malgrat això hom resta insatisfet d'aquesta síntesi, tot i reconèixer la seva bona presentació. Així, per exemple, la concepció tomista clau «cognitio per connaturalitatem» que té un paper decisiu en Alfaro no apareix malgrat la seva significació (*Fides...*, Romae 1963, p. 285 (= *Greg* 44 (1963) 505); *Sacramentum Mundi* 3:105).

El llibre darrer, precisament de J. Alfaro, *Revelación cristiana, fe y teología*, se situa com a bon complement de la tesi de J. M. de Miguel que acabem de recensionar. L'obra es divideix en nou capítols: dos sobre la revelació: «El hombre abierto a la revelación de Dios» i «Encarnación i revelación»; en els dos següents es tracta de la fe: «Fe y existencia huma-

na» i «Perspectivas para una teología sobre la fe»; s'entra llavors en tres dedicats a la teologia: «Teología, filosofía y ciencias humanas», «Hacer teología hoy» i «En torno a la teología de la liberación»; i els dos darrers sobre hermenèutica teològica: «Escatología hermenéutica y lenguaje» i «La plenitud de la revelación cristiana: su interpretación teológica». Es tracta d'uns capítols substanciosos que traspuen maduresa, molts d'ells ja coneguts en el seu plantejament general. Hauria estat útil haver indicat que alguns d'ells s'havien publicat anteriorment i fins i tot ja fa un cert temps (per exemple el 2 dins *Greg* 49 (1968) 431-459; el 3 dins *Analecta Sacra Tarraconensia* 41 (1969) 5-27), de tal manera que se'ls nota la manca d'una certa actualització d'algunes cites (per exemple, el tema de Jesús profeta del capítol 2, mereix referir-se ara als estudis de K. Berger, E. Schillebeeckx, R. Pesch, H. Cousin... sobre el profeta escatològic... si més no com a confirmació més recent d'aquesta excel·lent intuïció d'Alfaro). Subratllem dels diversos capítols alguns de més nous i notables: la magistral síntesi del c. 1 sobre l'obertura de l'home: «la subjetividad del hombre (su libertad) y su historicidad (actuada en la historia) constituyen pues las dimensiones humanas, en las que puede acontecer el evento absolutamente gratuito de la autorevelación de Dios» (p. 63); també la reflexió sobre la teologia dels cc. 5 i 6, notable pel diàleg amb les ciències; finalment, les pàgines reposades sobre la teologia de l'alliberament del c. 7 i la ungida interpretació teològica del darrer capítol sobre la plenitud de la revelació cristiana sintetitzada així: «a la doble pregunta de sus discípulos, “¿son pocos los que se salvan?”, “quién podrá salvarse?”, Jesús dio la respuesta adecuada: nada de previsión del futuro, sino llamada a la responsabilidad (a las exigencias del reino) y a la esperanza: “entrad por la puerta estrecha”, “a Dios nada es imposible”» (p. 197). No cal dir, que els nombrosos deixebles d'Alfaro trobarem en aquest darrer llibre bones pistes per a assaborir i aprofundir el seu mestratge, ara que, per edat, acaba de retirar-se de l'ensenyament.

SEGONA PART:

A. DULLES S. J., *Models of Revelation*, Doubleday and Company, Inc., Garden City, New York 1983, 349 pp.

Avery Dulles és professor de Teologia Fonamental a la Universitat Catòlica de Washington i un dels més grans especialistes d'aquesta matèria. La seva obra més coneguda per raó de la seva traducció al castellà és *Modelos de Iglesia: estudio crítico de la Iglesia en todos sus aspectos* (Santander 1975, 210 pp.) d'enfocament similar a l'obra que recensionem. Hi ha, però, altres obres que mereixen atenció, com són els seus dos estudis històrics: un de breu, referit a la Revelació, *Revelation Theology: A History* (Herder and Herder, London 1970, 192 pp.) i l'altre, ja més extens, referit a l'apologètica i que, sens dubte, és la millor història específica d'aquesta disciplina, *A History of Apologetics* (Hutchinson and Co., London 1971, 308 pp.). Alhora té publicat un llibret sobre cristologia, *Apologetics and the*

Biblical Christ (New York 1964; traduït al francès amb el títol, *Le Christ des Évangiles* (Beauchesne, Paris 1965)). Coneixem també unes reflexions per al temps present titulades *The Survival of Dogma* (New York 1971; trad. francesa, *La foi, le dogme et les chrétiens* (Beauchesne, Paris 1975)) i un recull de temes eclesiològics, *A Church to Believe* dins: *Discipleship and the Dynamics of Freedom* (Crossroad, New York 1982).

L'obra *Models of Revelation*, es presenta ja amb un afany més sistematitzador. En efecte, ja en el prefaci d'aquest llibre, D. afirma que després del Vaticà II han aparegut molts comentaris sobre la Revelació i la *Dei Verbum*, però que manquen estudis comprensius de la Revelació, especialment des del punt de vista de teologia fonamental (p. X). D'acord amb aquesta intenció, D. no se centra tant en la història de la Revelació —ja esbossada en el ja citat *Revelation Theology: A History*— com en les qüestions més contemporànies, tal com féu ja en *Modelos de Iglesia*, encara que sense la major conflictivitat que reflectia aquest darrer tema.

La primera part del llibre se centra en cinc models de comprensió de la Revelació, precedit d'un capítol introductor sobre el mètode i els criteris de la teologia fonamental de la Revelació. Aquí D. presenta set criteris que poden definir la credibilitat avui: 1) fidelitat a la Bíblia i a la tradició cristiana; 2) coherència interna; 3) plausibilitat; 4) adequació a l'experiència; 5) fructificació pràctica; 6) fructificació teòrica; 7) validesa per al diàleg (pp. 16s).

Es tipifiquen després cinc models teològics de comprensió de la Revelació: A) La Revelació com a *doctrina* (Evangelisme conservador, Neo-escolàstica catòlica...); B) La Revelació com a *història* (teologia anglo-americana —G. W. Wright...—; O. Cullmann, W. Pannenberg...); C) La Revelació com a *experiència interior* (modernistes, C. H. Dodd, els teòlegs partidaris de la revelació transcendental: K. Rahner, P. Fransen); D) La Revelació com a *presència dialèctica* (K. Barth, E. Brunner, R. Bultmann, G. Ebeling, J. Moltmann, E. Jüngel...); E) La Revelació com a *nova consciència* (escola anglòfona: G. Baum, L. Dewart, G. Moran...; M. Blondel, K. Rahner, P. Tillich...). Cadascun d'aquests models, a més, és valorat particularment tant en els seus aspectes positius com negatius. Finalment D. dedica un capítol a comparar-los i arriba a una definició comuna a tots ells que diu així: «Revelation is God's free action whereby he communicates saving truth to created minds, especially through Jesus Christ as accepted by the apostolic Church and attested by the Bible and by continuing community of believers» (p. 117).

Quant a les diferències més importants, D. les sintetitza així: en els primers tres models la Revelació apareix com a prèvia a la fe; en el quart model, s'afirma la propietat de la Revelació, però aquesta inclou alhora la resposta de la fe; en el darrer model, s'emfasitza tant la funció del subjecte creient que la Revelació tendeix a subordinar-se a la fe, de tal forma que la fe constitueix formalment la Revelació en afirmar-la (p. 120).

A partir, doncs, de la crítica i valoració d'aquests cinc models, D. en la segona part del llibre proposa ja uns elements de síntesi: la *idea de la comunicació simbòlica* (pp. 131-182). S'estudia primer el significat del sím-

bol seguint P. Tillich, H. R. Niebuhr, K. Rahner, P. Ricoeur, L. Gilkey, R. Hart, J. Macquarrie, L. Dupré, G. Baum, encara que D. ho formula de forma pròpia. Aquí es manifesta molt deutor també del filòsof i químic anglès M. Polanyi, conegut sobretot per la seva obra, *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy* (Chicago 1958), autor que està influïnt la recent teologia angloamericana (vegi's, per exemple, J. V. Apczynski, *Doers of the Word: Toward a Foundational Theologie Based on the Thought of M. Polanyi* (Scholars Press, Missoula 1977); *Integrative Theologie: A Polyanian proposal for theological Foundations* dins *TS*: 40 (1979) 23-43; el recent article del mateix A. Dulles, *Faith, Church and God: Insights from Michael Polanyi* dins *TS*: 45 (1984) 537-550; l'obra abans recensionada del baptista E. C. Rust, *Religion, Revelation, Reason* (Macon 1981) 5.74.102.107.114). Alhora manifesta particular influència de l'article de K. Rahner, *Para una teologia del símbol* dins: *Estudios Teológicos IV* (Madrid 1964) 283-321.

D. subratlla, a més, les propietats comunes entre simbolisme i revelació: 1) el simbolisme dóna un coneixement no tant especulatiu com participatiu; 2) el símbol inclou el coneixedor com a persona i té un efecte transformador; 3) alhora té una influència poderosa en el compromís i comportament; 4) finalment, introdueix elements de conscienciació, no accessibles normalment pel pensament discursiu. Aquestes quatre propietats es donen, segons D., en la Revelació i això fa que es pugui parlar justament de la mediació simbòlica com a millor analogia per a parlar de la revelació (pp. 136-139). A partir d'aquí, D. repassa els cinc models abans esmentats i els relaciona amb aquesta concepció simbòlica.

Els següents capítols d'aquesta segona part van desenvolupant diversos aspectes d'aquesta mediació simbòlica: així, Crist, Revelació i Religions, la Bíblia: document de la Revelació, l'Església: portadora de Revelació, Revelació i Escatologia, l'acceptació de la Revelació i, com a conclusió, la Revelació i el seu valor present. Cadascun d'aquests aspectes són estudiats segons els cinc models i s'orienten en la perspectiva de la mediació simbòlica. D. fa una forta defensa del concepte de Revelació malgrat el rebuig de K. Jaspers i la limitació d'aquest concepte a l'escatologia per part de F. G. Downing (*Has Christianity a Revelation?* (SCM, London 1964). Recordem que en una línia diferent H. Bouillard s'ha preguntat «s'il ne serait pas opportun de réduire l'usage des mots «révélation» ou «religion révélée» et de les remplacer, quand ils ne sont pas nécessaires, par ceux d'«Évangile» ou de «message chrétien» (*Révélation de Dieu et Langage des hommes* (Du Cerf, Paris 1972) 38). D. recolza, però, aquest terme «to designate the provisional, symbolic self-communication of the divine that is available under the conditions of earthly existence» (p. 278). Per aquesta raó la Revelació està relacionada amb la teologia des de l'inici, ja que d'acord amb la concepció simbòlica i posterítica, la Revelació és acceptada des del començament, almenys des de la fe «tácita» (expressió que D. extreu de Polanyi en la seva epistemologia del coneixement), essent «the source and center, the beginning and the end, of theological enterprise» (p. 283), afirmació que conclou tot el llibre. Amb aquesta conclusió Dulles sembla

desmentir, tot i no citar-la, la famosa i programàtica afirmació de fa quaranta anys de P. Althaus, *Die Inflation des Begriffs der Offenbarung in der gegenwärtigen Theologie* dins: *ZSTh* 18 (1941) 134-149, fruit de la influència de la teologia de la Paraula de K. Barth i de la crítica de D. Bonhoeffer al «revelational positivism» d'aquest (el mateix Dulles, *Revelation Theology: A History* [Herder and Herder, Inc., London 1969] ha qualificat aquesta etapa com «The Deflation of Revelation» [pp. 133-135]).

Cal valorar força positivament aquest estudi d'A. Dulles sobretot per la seva claredat pedagògica i per l'àmplia panoràmica que ens presenta sobre el tema. Amb tot, ens ha sorprès la manca de referència a la important obra de S. Terrien, *The Elusive Presence: Toward a New Biblical Theology* (Harper and Row, New York 1978), com a concepció englobant de la revelació bíblica que ha suscitat ampla polèmica també en camp catòlic (vegi's L. E. Frizzell, *God and his Temple: reflections on Prof. S. Terrien's The Elusive Presence* (Seton Hall University, New Jersey 1980) amb col·laboracions de W. Brueggemann, J. L. McKenzie, G. S. Sloyan... i resposta de Terrien). De fet, tota aquesta temàtica de la Revelació i Història continua en debat. Recordem ja el llibre del catòlic H. R. Schlette, *Epiphanie als Geschichte* (Kösel, München 1966) i la polèmica suscitada (vegi's la presentació de l'edició italiana amb ampla informació (Queriniana, Brescia 1966). Més recentment tenim les dures crítiques a aquest model històric fetes per J. Barr —recollides pel llibre que recensionem— que han aixecat noves veus: així, W. E. Lemke, *Revelation through History in Recent Biblical Theology: A Critical Appraisal* dins: *Interpretation* 36 (1982) 34-46; també H. Haag, recensionat abans, ens ha donat una excel·lent panoràmica del tema en *Révélation: I Ancien Testament*, dins *DBS X* (1982) 594-596; i G. L. Prato, *Dalla Rivelazione come Storia» alla «Storia Teofanica»* dins *Parola e Spirito: studi in onore de S. Cipriani I* (Queriniana, Brescia 1982) 549-573). També hauria estat útil a l'A. la referència al preciós estudi de M. Seckler, *Dei verbum religiose audiens: Wandlungen im christlichen Offenbarungsverständnis* dins *Offenbarung im jüdischen und christlichen Glaubensverständnis* (Herder, Freiburg 1981) pp. 220-226, on presenta tres models: l'epifànic de l'antiguitat, l'instructiu de l'edat mitjana i el comunicatiu de la modernitat (pp. 220-226).

Referent al tema de la mediació simbòlica, Dulles apunta potsèr la perspectiva més fecunda de tot el llibre, ja insinuada en *Symbol in Revelation*: dins: *New Catholic Encyclopedia* 13 (1967) 861-863 i, desenvolupada en *The Symbolic Structure of Revelation: TS* 41 (1980) 51-73. Llàstima que això sigui en tan poques pàgines! És en aquest punt, a més, on hem trobat a faltar una referència a H. Urs von Balthasar amb la seva estàtica teològica (vegi's, el bon capítol que li dedica P. Eicher, *Offenbarung* (München 1977) 261-343; i la monografia de G. Marchesi, *La cristologia de H. Urs von Balthasar* (PUG, Roma 1977)). En aquesta línia podem veure el recent llibre de J. M. Rovira Belloso, *La Humanitat de Déu: Aproximació a l'essència del cristianisme* (Ed. 62, Barcelona 1984) que dedica un preciós capítol a «La revelació en la imatge» (pp. 38-48). Aquestes observacions no treuen mèrit a aquesta important obra sobre la Revelació en l'àmbit de la Teologia

Fonamental que estem segurs que es convertirà en referència clàssica sobre el tema, tal com ha succeït ja amb l'obra de R. Latourelle, *Teologia de la Revelación* (Salamanca 1966) en l'aspecte històrico-acadèmic i, més recentment, en la també ja citada de P. Eicher, *Offenbarung* (München 1977), en l'aspecte històrico-sistemàtic.

Malgrat les reticències mostrades per un home tan prestigiós com H. Bouillard sobre l'ús de l'expressió «Revelació», citat anteriorment, cal constatar aquesta reafirmació recent d'aquest mot i concepte a partir de les obres que hem examinat, entenent-la com a PRIMER MISTERI que ens comunica la resta; com a FET DECISIU, que dóna sentit a totes les altres intervencions de Déu i com a CATEGORIA FONAMENTAL de tot el discurs teològic (vegi's sobre l'aspecte de categoria medidora la suggerent lliçó inaugural gallega d'A. Torres Queiruga, *A Revelación como maiéutica histórica* (Santiago de Compostela 1983) 18-42, i sobre la dimensió mística, C. Duquoc, «Alliance et Révélation: Dieu parle»: *Initiation à la pratique de la théologie II* (Paris 1982) 7-76). En definitiva, la dimensió històrico-sistemàtica de la Teologia Fonamental de la qual hem parlat en referir-nos a la revelació (*Donar raó de l'esperança: esbós de teologia fonamental* (Barcelona 1983) 17s = *RCatT V* (1980) 494-496), entra de nou en totes les altres dimensions fecundant-la i vertebrant-ne tots els elements ja que, com escrivia H. de Lubac poc després del Vaticà II: «no hay exageración en afirmar que el progreso esencial que ha venido a consagrar la *Dei Verbum* es, ante todo, el progreso de la teología fundamental» (*La Revelación Divina I*, Madrid 1970, p. 342) i, de segur, la mediació simbòlica es presenta com la seva punta més fina!